

प्रकरण IV

**नागरी स्थानिक संस्थांचे
सक्षमीकरण आणि त्यांचे कार्य**

**प्रकरण
IV**

नागरी स्थानिक संस्थांचे सक्षमीकरण आणि त्यांचे कार्य

संविधान (चौ-याहत्तरावी) सुधारणा अधिनियम, 1992 ने राज्य शासनाला नगरपालिकांना स्वराज्य संस्था म्हणून कार्य करण्यास सक्षम करण्यासाठी शक्ति आणि अधिकार प्रदान करण्यासाठी कायदे करण्याचे आदेश दिले. संविधान (चौ-याहत्तरावी) सुधारणा अधिनियम, 1992 नुसार सोपविलेली 18 कार्ये जी बाराव्या अनुसूचीमध्ये सूचीबद्ध केलेली आहेत ती पार पाडण्यासाठी आणि योजना कार्यान्वित करण्यासाठी राज्य शासनाने नगरपालिकांना अधिकार आणि जबाबदाऱ्या हस्तांतरित करणे आवश्यक होते.

4.1 राज्यामध्ये कार्याचे हस्तांतरण

राज्य शासनाने कायद्याद्वारे संविधानाच्या बाराव्या अनुसूचीमध्ये सूचीबद्ध केलेली सर्व 18 कार्ये नागरी स्थानिक संस्थांकडे हस्तांतरित केलेली आहेत, ज्यांचे बंधनकारक आणि ऐच्छिक असे वर्गीकरण करण्यात आले आहे. या 18 कार्यांपैकी महानगरपालिकांसाठी 14 कार्ये बंधनकारक आणि चार ऐच्छिक होती, तर नगरपरिषदा आणि नगर पंचायतींमध्ये 13 कार्ये बंधनकारक आणि पाच ऐच्छिक होती. तीन राज्य अधिनियमांमधील कार्यांचे हस्तांतरण तक्ता 4.1 मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता 4.1: राज्यातील तीन अधिनियमांमधील कार्यांचे हस्तांतरण

अनु क्र.	बाराव्या अनुसूचीमधील कार्ये	च्या तरतुदी अंतर्गत सोपविलेली कार्ये		
		मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888	महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949	महाराष्ट्र नगर परिषदा/नगर पंचायती आणि औद्योगिक वसाहती अधिनियम, 1965
1	नगर नियोजनासह नागरी क्षेत्र विनियोजन	महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियम, 1966, च्या कलम 2(19) नुसार नियोजन प्राधिकरण म्हणजे स्थानिक प्राधिकरण जे कलम 2(15) नुसार स्थानिक प्राधिकरण म्हणजे बृहन्मुंबई महानगरपालिका, महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949 अंतर्गत स्थापित इतर महानगरपालिका आणि महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगर पंचायती आणि औद्योगिक वसाहती अधिनियम, 1965 अंतर्गत स्थापित नगरपरिषदा आणि नगर पंचायत. अशा स्थानिक प्राधिकरणांना त्यांच्या अखत्यारीत येणाऱ्या क्षेत्रामध्ये नियोजन प्राधिकरणाने दिलेल्या अधिकारांचा वापर करण्यास राज्य शासनाने अनुमती दिली आहे. बंधनकारक		
2	जमिनीच्या वापराचे आणि इमारतींच्या बांधकामाचे विनियमन	महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियमातील तरतुदीप्रमाणे विकास आराखड्यात समाविष्ट जमिनीचे विनियमन नियोजन प्राधिकरणास नेमून दिले आहे. तसेच, इमारतींचे बांधकाम आणि विकास नियंत्रण नियमावलीची अंमलबजावणी नागरी स्थानिक संस्थांकडून केली जाते		
		प्रकरण XII-इमारतीसंबंधी विनियमन प्रकरण XIIए-शहर सुधारणा बंधनकारक	प्रकरण X- इमारतीसंबंधी विनियमन प्रकरण XVI- सुधारणा योजना बंधनकारक	प्रकरण XII- इमारतींचे नियंत्रण बंधनकारक

अहवाल क्रमांक 3 (महाराष्ट्रात चौऱ्याहत्तरावी संविधान सुधारणा अधिनियमाच्या अंमलबजावणीची परिणामकारकता)

अनु क्र.	बाराव्या अनुसूचीमधील कार्ये	च्या तरतुदी अंतर्गत सोपविलेली कार्ये		
		मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888	महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949	महाराष्ट्र नगर परिषदा/नगर पंचायती आणि औद्योगिक वसाहती अधिनियम, 1965
3	आर्थिक आणि सामाजिक विकासासाठी नियोजन	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकार्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61(एए) बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(1ए) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषद आणि नगरपरिषदेच्या कार्यकारी अधिका-यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(एए) बंधनकारक
4	रस्ते व पूल	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकार्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) आणि प्रकरण XI-(रस्त्यांचे विनियमन) चे कलम 61(एम) ते 61(पी) बंधनकारक	प्रकरण VI- (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(18) आणि 63(19) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषद आणि नगरपरिषदेच्या कार्यकारी अधिका-यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(जे) बंधनकारक
5	घरगुती, औद्योगिक आणि वाणिज्यिक प्रयोजनार्थ पाणीपुरवठा	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकार्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61(बी), आणि प्रकरण X (पाणीपुरवठा) बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(20) आणि प्रकरण XIII (पाणीपुरवठा) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषद आणि नगरपरिषदेच्या कार्यकारी अधिका-यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(जे) आणि प्रकरण XIV (पाणीपुरवठा) बंधनकारक
6	सार्वजनिक आरोग्य, स्वच्छताविषयक निगराणी आणि घनकचरा व्यवस्थापन	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकार्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61(सी), 61(डी), 61(इ), 61(एफएफ), 61(जी), 61(जीजी), आणि प्रकरण XV (स्वच्छतेविषयक तरतूद) चे कलम 365-389 आणि कलम 421-433 बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(2), 63(3) 63(4) 63(6) 63(14) 63(21) आणि प्रकरण XII (नाल्या आणि जलनिःसारण) आणि प्रकरण XVIII (स्वच्छतेविषयक तरतुदी) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषद आणि नगरपरिषदेच्या कार्यकारी अधिका-यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(एम), 49(2)(ओ), 49(2)(एस) आणि प्रकरण XIII (नाले) आणि प्रकरण XVII (घातक रोगांचा प्रतिबंध आणि नियंत्रण) बंधनकारक
7	अग्निशमन सेवा	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकार्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61(के) आणि प्रकरण XIV-(नगरपालिका अग्निशमन पथक) बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(5)आणि प्रकरण XVII-(नगरपालिका अग्निशमन पथक) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषद आणि नगरपरिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(डी) बंधनकारक

अनु क्र.	बाराव्या अनुसूचीमधील कार्ये	च्या तरतुदी अंतर्गत सोपविलेली कार्ये		
		मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888	महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949	महाराष्ट्र नगर परिषदा/नगर पंचायती आणि औद्योगिक वसाहती अधिनियम, 1965
8	नागरी वनीकरण, पर्यावरणाचे संरक्षण आणि पारिस्थितिकीय घटकांचे प्रवर्धन	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61(1बी) बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(1बी) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(एबी) बंधनकारक
9	अपंग व मतिमंद यांच्यासह समाजातील दुर्बल घटकांच्या हितसंबंधांचे संरक्षण करणे	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार)चे कलम 63(जेजेई) ऐच्छिक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 65 आणि 66(1) ऐच्छिक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(एस-1ए), 49(2)(एसए), 49(2)(एसबी) बंधनकारक
10	गलिच्छ वस्ती सुधारणा व तिचा दर्जा उंचावणे	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(ए) ऐच्छिक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 66(1ए) ऐच्छिक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(3)(एए) ऐच्छिक
11	नागरी क्षेत्रातील दारिद्र्य कमी करणे	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63 (एए) ऐच्छिक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 66(1बी) ऐच्छिक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(3)(एबी) ऐच्छिक
12	उपवने, उद्याने, क्रीडांगणे यासारख्या नागरी सोयी व सुविधांची तरतूद करणे	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(डी) ऐच्छिक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 66(10), 66(11) ऐच्छिक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(3)(सी) ऐच्छिक
13	सांस्कृतिक, शैक्षणिक आणि कलात्मक दृष्टिकोनाचे प्रवर्धन	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61 (क्यु), 63 (बी), 63 (सी) प्राथमिक शिक्षण बंधनकारक आणि इतर शिक्षण ऐच्छिक आहे प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) च्या कलम.	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(15), 66(21), 66(22) प्राथमिक शिक्षण बंधनकारक आणि इतर शिक्षण ऐच्छिक आहे सांस्कृतिक आणि सौंदर्यानुभव विकासाशी	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49 (2)(पी), 49(3)(सी), 49(3)(डी), 49(3)(टी), 49(3)(डब्ल्यु), प्राथमिक शिक्षण बंधनकारक आणि इतर शिक्षण ऐच्छिक आहे.

अहवाल क्रमांक 3 (महाराष्ट्रात चौऱ्याहत्तरावी संविधान सुधारणा अधिनियमाच्या अंमलबजावणीची परिणामकारकता)

अनु क्र.	बाराव्या अनुसूचीमधील कार्ये	च्या तरतुदी अंतर्गत सोपविलेली कार्ये		
		मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888	महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949	महाराष्ट्र नगर परिषदा/नगर पंचायती आणि औद्योगिक वसाहती अधिनियम, 1965
		61(टी) नुसार बृहन्मुंबईची साधारण सुधारणा कार्ये बंधनकारक आहे	निगडीत कार्ये ऐच्छिक.	
14	दफन व दफनभूमी; दहन, दहनभूमी; व विद्युत दाहिनी	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61(ई) प्रकरण XV-(स्वच्छतेसाठी तरतूद) चे कलम 435-441 बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(11) आणि प्रकरण XVIII-(स्वच्छतेसाठी तरतूद) चे कलम 320-326 बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(एच) प्रकरण XVIII (मृतदेह आणि प्राण्यांची विल्हेवाट) बंधनकारक
15	गुरांचा कोंडवाडा, पशुंवरील अत्याचाराला प्रतिबंध करणे	प्रकरण XV-A (प्राण्यांना क्रूरतेने वागविण्यास प्रतिबंध) बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 66(1सी) ऐच्छिक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(3)(एसी) आणि प्रकरण XXI (गुरांचा कोंडवाडा आणि प्राण्यांशी संबंधित इतर तरतुदी) ऐच्छिक
16	जीवनविषयक आकडेवारी, जन्म आणि मृत्यु नोंदणीसह	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61(एफ), आणि प्रकरण XVI (अत्यावश्यक सांख्यिकी) बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(17), 66(27), 66(28) आणि प्रकरण XXI-(अत्यावश्यक सांख्यिकी) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(I) आणि प्रकरण XIX (अत्यावश्यक सांख्यिकी) बंधनकारक
17	सार्वजनिक सुविधा, रस्त्यावरील दिवाबत्ती, वाहनतळ, बसथांबे व सार्वजनिक सोयींसह	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61 (एम), 61 (एन, 61 (टी) आणि प्रकरण XI (पथ विनियमन) चे कलम 330-335 बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(7), 63(8) आणि प्रकरण XIV (रस्ते) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(ए), 49(2)(बी), 49(2)(सी), कलम 49(2)(एफ), आणि प्रकरण XI (रस्ते व खुल्या जागा) बंधनकारक

अनु क्र.	बाराव्या अनुसूचीमधील कार्ये	च्या तरतुदी अंतर्गत सोपविलेली कार्ये		
		मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888	महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949	महाराष्ट्र नगर परिषदा/नगर पंचायती आणि औद्योगिक वसाहती अधिनियम, 1965
18	कत्तलखाने आणि कातडी कमावण्याचे कारखाने यांचे विनियमन	प्रकरण III (नगरपालिका प्राधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 61 (एच) आणि प्रकरण XV (स्वच्छतेसाठी तरतूद) चे कलम 398-409 बंधनकारक	प्रकरण VI (नगरपालिका प्राधिकारी आणि अधिकारी यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 63(12) 66(1डी) आणि प्रकरण XIX (बाजार व कत्तलखाने) बंधनकारक	प्रकरण III (नगरपरिषदा व नगर परिषद कार्यकारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि अधिकार) चे कलम 49(2)(इ), 49(2)(आय), 49(3)(एडी) आणि प्रकरण XX (बाजार, कत्तलखाने, व्यापार आणि व्यवसाय) बंधनकारक
19	बंधनकारक	14	13	13
20	ऐच्छिक	4	5	5

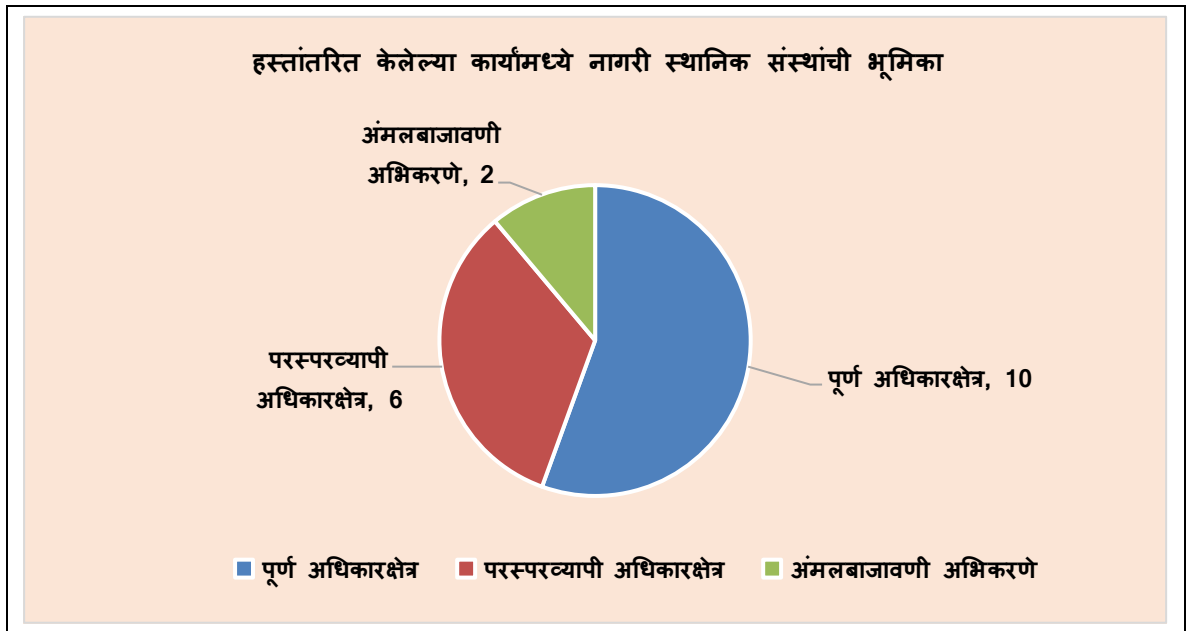
स्रोत: भारतीय संविधानाची बारावी अनुसूची आणि तीन अधिनियम

अशाप्रकारे, राज्यात सर्व 18 कार्ये एकतर बंधनकारक किंवा ऐच्छिक कार्ये अशी हस्तांतरित केली होती.

4.2 कार्यांच्या हस्तांतरणाची प्रत्यक्ष स्थिती

लेखापरीक्षेला असे दिसून आले की, जरी नागरी स्थानिक संस्थांद्वारे सर्व 18 कार्ये केली जात होती, तरी 10 कार्यांमध्ये त्यांना संपूर्ण अधिकार होते; दोन कार्यांमध्ये ते अंमलबजावणी अभिकरण म्हणून काम करत होते; सहा कार्यांमध्ये राज्य शासनाच्या इतर विभागांबरोबर परस्परव्यापी अधिकारक्षेत्र आणि शासनसदृश(पॅरास्टेटल) होते. नागरी स्थानिक संस्थांची कार्य-निहाय भूमिका आलेख 4.1 मध्ये चित्रित केली आहे.

आलेख 4.1: हस्तांतरित केलेल्या कार्यांमध्ये नागरी स्थानिक संस्थांची भूमिका

नागरी स्थानिक संस्थांद्वारे कार्ये पार पाडण्याची स्थिती तक्ता 4.2. मध्ये दिली आहे.

तक्ता 4.2: कार्ये पार पाडण्याची प्रत्यक्ष स्थिती दर्शविणारे विवरण

अनु क्र	कार्ये	उपक्रम/कार्यक्रम	कार्यान्वयनाची प्रत्यक्ष स्थिती
कार्ये जिथे नागरी स्थानिक संस्थांना संपूर्ण अधिकार होते			
1	दफन व दफनभूमी; दहन, दहनभूमी; व विद्युत दाहिनी	दहनभूमी आणि दफनभूमीचे बांधकाम आणि परिचालन व देखरेख	दफन आणि दफनभूमी; दहन आणि दहनभूमीचे बांधकाम आणि देखरेख यासाठी नागरी स्थानिक संस्था पुर्णपणे जबाबदार होत्या.
2	गुरांचा कोंडवाडा; पशुंवरील अत्याचाराला प्रतिबंध करणे	भटक्या प्राण्यांना पकडणे आणि सांभाळणे निर्बिजीकरण आणि रेबिज प्रतिकार प्राण्यांच्या सुरक्षिततेची खात्री देणे	या कार्यासाठी नागरी स्थानिक संस्था पुर्णपणे जबाबदार होत्या.
3	कत्तलखाने आणि कातडी कमावण्याचे कारखाने यांचे विनियमन	प्राणी व मांसाच्या गुणवत्तेची सुनिश्चिती टाकाऊ मालाची विल्हेवाट कत्तलखान्यांचे परिचालन व देखभाल	यासाठी नागरी स्थानिक संस्था पुर्णपणे जबाबदार होत्या.
4	जीवनविषयक आकडेवारी, जन्म आणि मृत्यु नोंदणीसह	रुग्णालये/स्मशानभूमी इ सोबत माहिती मिळविण्यासाठी समन्वय साधणे माहिती ठेवणे आणि अद्ययावत करणे	जन्म आणि मृत्यु नोंदणीसाठी आणि माहिती संच ठेवण्यासाठी नागरी स्थानिक संस्था पुर्णपणे जबाबदार होत्या.
5	अग्निशमन सेवा	अग्निशमन दलाची स्थापना आणि देखभाल ना-हरकत अग्नि प्रमाणपत्र देणे/उंच इमारतींना मंजूरी प्रमाणपत्र देणे	हे कार्य नागरी स्थानिक संस्था संपूर्णपणे पार पाडत होत्या.
6	सांस्कृतिक, शैक्षणिक आणि कलात्मक दृष्टिकोनाचे प्रवर्धन	शाळा आणि शिक्षण जत्रा आणि उत्सव सांस्कृतिक इमारती/संस्था वारसा सार्वजनिक जागांचे सौंदर्यीकरण	प्राथमिक शिक्षणासाठी नागरी स्थानिक संस्थांद्वारे शाळा आणि इमारतींची सोय केली जात होती. नागरी स्थानिक संस्था सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करतात आणि वारसा मुल्ये असलेल्या इमारती/संरचनांची देखभाल करतात. नागरी स्थानिक संस्था उद्यानांचे, वाहतूक बेटांचे सौंदर्यीकरण करतात.
7	सार्वजनिक सुविधा, रस्त्यावरील दिवाबत्ती, वाहनतळ, बसथांबे व सार्वजनिक सोयींसह	पथदिवे बसवणे आणि त्यांची देखभाल वाहनतळ निर्माण करणे आणि त्यांची देखभाल सार्वजनिक स्वच्छतागृहे/शौचालये बांधणे आणि त्यांची देखभाल बस मार्ग निश्चित करणे आणि त्यांचे कार्यचालन	नागरी स्थानिक संस्था पथदिवे, सार्वजनिक शौचालये, आणि वाहनतळ या सोयी पुरवितात. जेथे आंतर-शहरीय दळणवळणासाठी नागरी स्थानिक संस्था परिवहन सेवा पुरवतात, तेथे बस मार्ग सुद्धा नागरी स्थानिक संस्था निश्चित करतात. ह्या उपक्रमांमध्ये शासनसदृश अभिकरणांचा देखील समावेश होता, ज्याची उदाहरणे पुढीलप्रमाणे आहेत (i) मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरण त्यांच्या अखत्यारीत येणाऱ्या बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या क्षेत्रामध्ये वाहनतळ उभारते (ii) महाराष्ट्र गृह निर्माण

अनु क्र	कार्ये	उपक्रम/कार्यक्रम	कार्यान्वयनाची प्रत्यक्ष स्थिति
			आणि क्षेत्र विकास प्राधिकरण (म्हाडा) यांचा एक विभाग मुंबई झोपडपट्टी सुधार मंडळ हा बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या क्षेत्रामध्ये शौचालये बांधतो (iii) नाशिक महानगरपालिका क्षेत्रामध्ये महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ नाशिक शहरामध्ये शहरी बस मार्ग चालवते.
8	उपवने, उद्याने, क्रीडांगणे यासारख्या नागरी सोयी व सुविधांची तरतूद करणे	उद्याने आणि बगीचे निर्माण करणे	नागरी स्थानिक संस्था उपवने, उद्याने, बगीचे आणि मैदाने यांची सोय करतात. मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरणासारखे विशेष नियोजन प्राधिकरण बृहन्मुंबई क्षेत्रामधील त्यांच्या क्षेत्रामध्ये उपवने, उद्याने आणि क्रीडांगणे यांची सोय करतात.
9	अपंग व मतिमंद यांच्यासह समाजातील दुर्बल घटकांच्या हितसंबंधांचे संरक्षण करणे	लाभार्थ्यांना शोधणे आणि त्यांना सहाय्य करणे/मदत पुरवणे गृहनिर्माण आर्थिक सहाय्य	महिला आणि दिव्यांग (अपंग) यांच्याकरिता योजना राबविण्यासाठी नागरी स्थानिक संस्था त्यांच्या उत्पन्नाच्या पाच टक्के रक्कम राखून ठेवतात. नागरी स्थानिक संस्था प्रधानमंत्री आवास योजने अंतर्गत गृहनिर्माण योजना सुद्धा राबवित होत्या.
10	नागरी वनीकरण, पर्यावरणाचे संरक्षण आणि पारिस्थितिकीय घटकांचे प्रवर्धन	वनीकरण आणि हरितीकरण जागरूकता मोहीम पर्यावरणाचे संरक्षण आणि पर्यावरणीय बाबींना प्रोत्साहन देणे आणि जल स्रोतांचे संवर्धन	नगरपालिका क्षेत्रातील नागरी वनीकरणाचे कार्य हे नागरी स्थानिक संस्थेचे होते. नागरी स्थानिक संस्था महाराष्ट्र (नागरी क्षेत्र) संरक्षण आणि संवर्धन अधिनियम, 1975 ची अंमलबजावणी करतात. ह्या कार्यासाठी नागरी स्थानिक संस्था वृक्ष उपकर सुद्धा गोळा करतात.
कार्ये जी इतर शासकीय विभाग आणि शासनसदृश संस्था नगरपालिका क्षेत्रामध्ये सुद्धा करतात			
11	नगर नियोजनासह नागरी क्षेत्र विनियोजन	विकास आराखडे विकास नियंत्रण नियमावलीचे नियंत्रण औद्योगिक क्षेत्रांचा विकास	महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगर रचना अधिनियम, 1966 च्या अंतर्गत नागरी स्थानिक संस्था नियोजन प्राधिकरण आहेत आणि त्यांच्या नगरपालिका क्षेत्रासाठी ते प्रारूप विकास आराखडा तयार करतात. नागरी स्थानिक संस्था विकास नियंत्रण नियमावली अंमलात आणतात. नागरी स्थानिक संस्थांशिवाय मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरण, नागपूर सुधार प्रन्यास, महाराष्ट्र गृहनिर्माण आणि क्षेत्रविकास प्राधिकरण आणि सिडको अशी विशेष नियोजन प्राधिकरणे आहेत जी त्यांच्या संबंधित क्षेत्रांकरिता विकास आराखडे तयार करतात. राज्यातील औद्योगिक क्षेत्रांकरिता महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ हे विशेष नियोजन प्राधिकरण आहे.

अहवाल क्रमांक 3 (महाराष्ट्रात चौऱ्याहत्तरावी संविधान सुधारणा अधिनियमाच्या अंमलबजावणीची परिणामकारकता)

अनु क्र	कार्ये	उपक्रम/कार्यक्रम	कार्यान्वयनाची प्रत्यक्ष स्थिति
12	जमिनीच्या वापराचे आणि इमारतींच्या बांधकामाचे विनियमन	जमिनीच्या वापराचे विनियमन इमारत उप-विधी अंमलात आणणे बांधकाम आराखडे/उंच इमारती मंजूर करणे बेकायदा इमारती जमीनदोस्त करणे	बांधकामास परवानगी, इमारतींचे आरंभ आणि भोगवटा प्रमाणपत्र, इमारत वापराचे विनियमन, विकास नियंत्रण नियमावली अंमलात आणणे ही नागरी स्थानिक संस्थांची कार्ये आहेत. महानगरपालिका क्षेत्रामध्ये विशेष नियोजन प्राधिकरण असल्यास बांधकामास परवानगी आणि इमारत वापराचे विनियमन विशेष नियोजन प्राधिकारांतर्फे केले जात होते.
13	गलिच्छ वस्ती सुधारणा व तिचा दर्जा उंचावणे	झोपडपट्टी सुधार झोपडपट्टी पुनर्वसन	झोपडपट्ट्यांमधील मूलभूत सेवा जसे की पाणी पुरवठा, रस्ते, सार्वजनिक शौचालये इ नागरी स्थानिक संस्था पुरवतात. हे कार्य म्हाडा सारख्या शासनसदृश अभिकरणातर्फे त्यांच्या क्षेत्रीय मंडळाकडून म्हणजे मुंबई झोपडपट्टी सुधार मंडळाकडून सुद्धा केले जात होते. झोपडपट्टी पुनर्वसनासाठी एक विशेष नियोजन प्राधिकरण म्हणजे बृहन्मुंबई, ठाणे, पुणे व पिंपरी-चिंचवडसाठी झोपडपट्टी पुनर्वसन प्राधिकार जे झोपडपट्टीधारकांना आहे त्या ठिकाणीच पुनर्वसित करते. जिल्हा नियोजन समिती, खासदारांचा स्थानिक क्षेत्र विकास कार्यक्रम निधी आणि आमदारांचा स्थानिक क्षेत्र विकास कार्यक्रम निधीमधून झोपडपट्टी सुधारणा योजना राबविण्याकरिता इतर विविध अभिकरणे सुद्धा नियुक्त केली होती.
14	घरगुती, औद्योगिक आणि वाणिज्यिक प्रयोजनार्थ पाणीपुरवठा	पाण्याचे वितरण जोडण्या पुरविणे कार्यचालन आणि देखभाल शुल्क वसुली	सर्व तीनही अधिनियमांतर्गत पाणीपुरवठा हे बंधनकारक कार्य होते. तथापि, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, सिडको आणि महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ यासारखी शासनसदृश अभिकरणे देखील पाणीपुरवठा करत होती.
15	सार्वजनिक सुविधा, रस्त्यावरील दिवाबत्ती, वाहनतळ, बसथांबे व सार्वजनिक सोयींसह	दवाखान्यांची देखभाल रोगप्रतिकारकता/लसीकरण जन्म आणि मृत्यु नोंदणी संसर्गजन्य रोगांचा प्रादुर्भाव झालेल्या परिसराची स्वच्छता आणि निर्जंतुकीकरण	सार्वजनिक दवाखाने उघडणे आणि त्यांची देखभाल आणि वैद्यकीय मदत पुरवणे तीनही कायद्यांतर्गत बंधनकारक होते, परंतु चाचणी-तपासणी केलेल्या 44 नागरी स्थानिक संस्थांपैकी 16 ¹ मध्ये हे कार्य केले जात नव्हते. या सेवा एकतर सार्वजनिक आरोग्य विभाग

¹ (i) धामणगाव, (ii) हिंगणघाट, (iii) लाखनी, (iv) मलकापुर, (v) मेढा, (vi) मोहाडी, (vii) मोटाळा (viii) तळेगाव-दाभाडे, (ix) नंदुरबार, (x) निलंगा, (xi) रेणापुर, (xii) साक्री, (xiii) सिल्लोड, (xiv) शिराळा, (xv) शिरूर -अनंतपाल आणि (xvi) तळा

अनु क्र	कार्ये	उपक्रम/कार्यक्रम	कार्यान्वयनाची प्रत्यक्ष स्थिति
		घनकचरा व्यवस्थापन	किंवा जिल्हा परिषदेच्या प्राथमिक आरोग्य केंद्रांकडून पुरवल्या जात होत्या. नागरी स्थानिक संस्थांनी रेबिज प्रतिबंध लसी, धनुर्वात लसी पुरविल्या आणि पल्स पोलिओ, सार्वत्रिक लसीकरण कार्यक्रम यासारख्या राष्ट्रीय कार्यक्रमांमध्ये महत्त्वाचा पाठिंबा दिला. नागरी क्षेत्रातील स्वच्छता आणि घन कचरा व्यवस्थापन नागरी स्थानिक संस्थांतर्फे केले जात होते.
16	रस्ते व पूल	रस्ते बांधणी आणि देखभाल पूल, नाले, उड्डाणपूल आणि पदपथ बांधणे आणि देखभाल	नागरी स्थानिक संस्थांनी त्यांच्या अखत्यारीत रस्ते, पूल, नाला, साकव (सेतुमार्ग), भुयारी मार्ग, पद-पथ इत्यादींचे बांधकाम केले आणि त्यांची देखभाल केली. नागरी स्थानिक संस्थांनी शासनाच्या विविध योजना जसे की सुवर्णजयंती नगरोत्थान योजनेसारख्या योजना अंतर्गत सुद्धा प्रकल्प राबविले. राज्य शासनाने मुक्त केलेल्या विशेष रस्ते अनुदानांतर्गत नगरपालिका क्षेत्रात रस्त्यांचे बांधकाम आणि त्यांची देखभाल यासाठी नागरी स्थानिक संस्थेशिवाय इतर अभिकरण नियुक्त करण्याचे अधिकार शासनाला दिले होते.
कार्यान्वयन अभिकरण म्हणून केलेली कार्ये			
17	आर्थिक व सामाजिक विकासासाठी नियोजन	आर्थिक उपक्रमांसाठी कार्यक्रमाची अंमलबजावणी सामाजिक विकासाकरिता धोरणे	नागरी स्थानिक संस्था सामाजिक आणि आर्थिक विकासासाठी योजना अग्रेषित करतात ज्या जिल्हा नियोजनामध्ये एकत्रित होतात. शासनाने मंजूर केलेला जिल्हा आराखडा नागरी स्थानिक संस्था त्यांच्या नगरपालिका क्षेत्रात राबवतात. .
18	नागरी क्षेत्रातील दारिद्र्य कमी करणे	लाभार्थी निश्चिती उपजीविका आणि रोजगार	नागरी स्थानिक संस्था राष्ट्रीय शहरी नगरोत्थान अभियान-दीनदयाळ अंत्योदय योजना सारख्या शासकीय योजना राबवितात. महिला आणि दिव्यांग (अपंग) यांच्या कल्याणाकरिता नागरी स्थानिक संस्था त्यांच्या उत्पन्नाच्या पाच टक्के रक्कम राखून ठेवतात.

तक्ता 4.2 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे नगर नियोजन, जमीन वापर आणि इमारतींचे बांधकाम विनियमन, गलिच्छ वस्ती सुधारणा व तिचा दर्जा उंचावणे, पाणीपुरवठा, सार्वजनिक आरोग्य आणि रस्ते व पूल यासारखी सहा कार्ये शासनसदृश अभिकरणांद्वारे सुद्धा केली जातात, त्यामुळे नागरी स्थानिक संस्थांना परिकल्पित केलेले हस्तांतरण आणि सक्षमीकरण असंहत(डायल्यूट) झाले. शिवाय, अनेक शासनसदृश अभिकरणांची नियोजन प्राधिकरण म्हणून केलेल्या नियुक्तीमुळे कार्यांचे

परिकल्पित योग्य हस्तांतरण होत नाही, शिवाय नागरी स्थानिक संस्थांच्या अधिकारक्षेत्रात असमान विकास होण्यात झाला.

निर्गमन बैठकीत प्रधान सचिवांनी सांगितले (फेब्रुवारी 2022) की महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, झोपडपट्टी पुनर्वसन प्राधिकरण, म्हाडा, मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरण, नागपूर सुधार प्रन्यास ही राज्यस्तरीय शासनसदृश अभिकरणे विशिष्ट शहरी क्षेत्रासाठी निर्माण केलेली नाहीत आणि त्यांच्या निर्मितीमागे ऐतिहासिक तसेच क्षेत्र-विशिष्ट कारणे आहेत. प्रधान सचिवांनी पुढे सांगितले की महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण शहरी आणि ग्रामीण या दोन्ही क्षेत्रांसाठी आहे आणि ते सोयीचा भाग म्हणून तसेच सुरु ठेवण्यात आले आहे. झोपडपट्टी पुनर्वसन प्राधिकरण आणि म्हाडाबद्दल प्रधान सचिव म्हणाले की या अभिकरणांद्वारे केली जाणारी कार्ये शीघ्र गतीने होण्यासाठी विशेष अभिकरणांची आवश्यकता आहे. प्रधान सचिवांनी पुढे असेही नमूद केले की ही अभिकरणे संपूर्ण शहरी क्षेत्रासाठी काम करत नसून महानगरपालिका क्षेत्रामध्ये त्यांना मर्यादित अधिकार आहेत

शिफारस 1: संविधानानुसार नागरी स्थानिक संस्थांना संपूर्ण हस्तांतरणासाठी शासनाने कालबद्ध कार्यवाही करणे गरजेचे आहे आणि त्यांच्या क्षेत्रामध्ये ही कार्ये पार पाडण्यासाठी त्यांना पर्याप्त स्वायत्तता द्यावी.

4.3 नागरी स्थानिक संस्थांच्या सक्षमीकरणासाठी संस्थात्मक कार्यतंत्र

स्थानिक संस्था हस्तांतरित केलेली कार्ये प्रभावीपणे तेव्हाच पार पाडू शकतील, जेव्हा योग्य संस्था निर्माण होतील आणि योग्य प्रकारे सक्षम केल्या जातील. ह्या भागात अशा संस्थात्मक कार्यतंत्राच्या परिणामकारकतेची चर्चा केली आहे.

4.3.1 राज्य निवडणूक आयोग

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243 झेडए मध्ये अशी तरतूद आहे की नगरपालिकांच्या सर्व निवडणुकांसाठी मतदार याद्या तयार करण्याच्या आणि अशा निवडणुकांचे आयोजन करण्याच्या कामाचे अधीक्षण, संचालन आणि नियंत्रण राज्य निवडणूक आयोगाकडे निहित असेल. महाराष्ट्रामध्ये एप्रिल 1994 मध्ये स्थापित झालेल्या राज्य निवडणूक आयोगाकडे भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243 झेडए मध्ये परिकल्पित सर्व अधिकार निहित आहेत.

4.3.1.1 नागरी स्थानिक संस्थांमधील निवडणुकीची स्थिती

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243 आर मध्ये अशी तरतूद आहे की नगरपालिकेतील सर्व जागा या नगरपालिका क्षेत्रातील “प्रभाग” म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या प्रादेशिक मतदारसंघातून थेट निवडणुकीद्वारे निवडलेल्या व्यक्तींद्वारेच भरण्यात येतील. राज्यातील सर्व तीनही अधिनियमांमध्ये दर पाच वर्षांनी निवडणूक घेण्याची तरतूद आहे.

लेखापरीक्षेला असे दिसून आले की चाचणी-तपासणी केलेल्या 44 नागरी स्थानिक संस्थांपैकी 34 नागरी स्थानिक संस्थांमध्ये निवडणुका वेळेवर घेतल्या गेल्या होत्या, तर 10 नागरी स्थानिक संस्थांमध्ये² कोविड-19 च्या महामारीमुळे वर्ष 2020-21 मध्ये निवडणुका घेता आल्या नव्हत्या.

4.3.1.2 आरक्षणाची स्थिती

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243 टी मध्ये असे निर्धारित केले आहे की थेट निवडणुकीसाठी नगरपालिकेच्या विविध मतदारसंघांमध्ये अनुसूचीत जाती, अनुसूचीत जमाती आणि महिलांसाठी आळीपाळीने जागा आरक्षित असाव्यात. अनुसूचीत जाती/अनुसूचीत जमातीसाठी जागांचे आरक्षण हे महानगरपालिका क्षेत्रातील एकूण लोकसंख्येशी त्यांच्या असलेल्या एकूण लोकसंख्येच्या प्रमाणात असणे आवश्यक होते. शिवाय, अनुसूचीत जाती/अनुसूचीत जमातीसाठी राखीव ठेवलेल्या जागांसाहित एकूण जागांच्या एक तृतीयांश जागा महिलांसाठी राखीव असणे आवश्यक होते. राज्य विधानमंडळाद्वारे मागासवर्गीय समाजासाठी जागा राखीव ठेवण्याची सुद्धा तरतूद होती.

महाराष्ट्रातील तीनही अधिनियमांमध्ये अनुसूचीत जाती/अनुसूचीत जमातीसाठी जागांचे आरक्षण हे आळीपाळीने महानगरपालिका क्षेत्रातील एकूण लोकसंख्येशी त्यांच्या असलेल्या एकूण प्रमाणाच्या हिश्यानुसार होते. याशिवाय एकूण जागांच्या 27 टक्के जागा मागासवर्गीयांसाठी आणि अनुसूचीत जाती/अनुसूचीत जमाती आणि इतर मागासवर्गीय जागांसाहित सर्व जागांतील 50 टक्के जागा आळीपाळीने महिलांसाठी आरक्षित ठेवण्यात आल्या होत्या.

लेखापरीक्षेला असे निदर्शनास आले की चाचणी-तपासणी केलेल्या सर्व 44 नागरी स्थानिक संस्थांमध्ये अधिनियमांमध्ये समाविष्ट तरतुदीनुसार अनुसूचीत जाती, अनुसूचीत जमाती, इतर मागासवर्गीय आणि महिलांसाठी जागा आरक्षित होत्या.

4.3.2 महापौर/अध्यक्ष यांची भूमिका आणि जबाबदारी

भारतीय संविधानाचे अनुच्छेद 243 आर(2)(बी) असे निर्धारित करतो की राज्य विधानमंडळ कायद्याद्वारे नगरपालिकेच्या अध्यक्षांची निवड करण्याचा रीतीसाठी तरतूद करू शकेल. संविधानाने नगरपालिका अध्यक्षांची भूमिका, कार्ये आणि निवडणुकीची पध्दत ठरवून दिलेली नाही आणि ते राज्य विधानमंडळाने तयार केलेल्या कायद्यांवर सोपवलेले आहे.

महाराष्ट्रामध्ये महानगरपालिकेच्या अध्यक्षांना महापौर म्हणतात तर नगरपरीषदा/नगर पंचायतीच्या सभापतीला अध्यक्ष असे संबोधतात.

भारत सरकारच्या नगर विकास मंत्रालयाने जारी केलेल्या आदर्श महानगरपालिका अधिनियम, 2003 मध्ये अशी तरतूद आहे की महापौर/अध्यक्षांच्या पदाची मुदत

² (i) भातकुली, (ii) कुळगाव-बदलापूर, (iii) लाखनी, (iv) मोहाडी, (v) मोटाळा, (vi) मुरबाड, (vii) साक्री, (viii) शिरूर-अनंतपाल, (ix) तळा आणि (x) वसई-विरार

महानगरपालिकेच्या कालावधीशी समसीम पाहिजे. तसेच प्रस्तावित केल्यानुसार त्याच सारख्या मर्यादेत व रीतिनुसार महापालिकेतील महापौर/अध्यक्षांचे कार्यालय अनुसूचित जाती/अनुसूचित जमाती आणि महिलांसाठी राखीव असणे आवश्यक आहे. द्वितीय प्रशासनिक सुधारणा आयोगानेसुध्दा महापौर/अध्यक्ष हा महापालिकेचा मुख्य कार्यकारी असावा आणि थेट जनतेकडून निवडला जावा अशी शिफारस (ऑक्टोबर 2007) केली होती.

राज्यातील नागरी स्थानिक संस्थांमधील महापौर व अध्यक्षांच्या निवडणुकीची पध्दत, कालावधी आणि अधिकार तक्ता 4.3 मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता 4.3 नागरी स्थानिक संस्थांमध्ये महापौर आणि अध्यक्षांच्या निवडणुकीची पध्दत, कालावधी आणि अधिकाराची स्थिती

अनु क्र	तपशील	महापौर	अध्यक्ष
1.	पदाची मुदत	अडीच वर्षे. महापालिकेच्या कार्यकालावधीशी समसीम नाही.	अडीच वर्षे. नगरपरिषदा/नगर पंचायतींच्या कार्यकालावधीशी समसीम नाही
2.	निवडणुक	थेट जनतेद्वारे निवडला न जाता नगरसेवकांमधून निवडला जातो. महापौरांचे पद हे अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, मागासवर्गीय, महिला व सर्वसाधारण यांसाठी आळीपाळीने राखीव ठेवण्यात आले होते.	थेट जनतेद्वारे निवडले न जाता नगरसेवकांमधून निवडला जातो अध्यक्षांचे पद हे अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, मागासवर्गीय, महिला व सर्वसाधारण यांसाठी आळीपाळीने राखीव ठेवण्यात आले होते.
3.	महापौर व अध्यक्षांची महत्त्वाची कार्ये व कार्यकारी अधिकार	बैठकीच्या अध्यक्षस्थानी असतात. सुधार समिती, शिक्षण समिती इत्यादींची प्रथम बैठक आमंत्रित करतात. कार्यकारी अधिकार नाहीत. राज्य शासनाने नियुक्त केलेले आयुक्त मुख्य कार्यकारी असतात.	बैठकीच्या अध्यक्षस्थानी असतात. स्थायी समितीचा अध्यक्ष. नगरपरिषदेच्या वित्तीय व कार्यकारी प्रशासनावर लक्ष ठेवणे. नगरपरिषदेच्या कार्यकारी, प्रशासन, लेखे व अभिलेखे या बाबींवरील नगरपरिषदेच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांच्या कामकाजावर आणि अधिनियमांवरील पर्यवेक्षण व नियंत्रण. आणीबाणीच्या परिस्थितीत जनतेच्या सुरक्षेसाठी कोणत्याही कामावर खर्च करण्याचे अधिकार. नगरपरिषदेच्या इतर अधिकाऱ्यांना अधिनियमाचे अंतर्गत कोणतेही कार्य करण्यासाठी, अधिकार सोपविण्यासाठी अध्यक्षांची मंजूरी घेणे आवश्यक आहे.

स्रोत: संबंधित अधिनियम

तक्ता 4.3 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे महापालिकेच्या महापौरांच्या तुलनेत नगरपरिषदेच्या अध्यक्षांना जास्त कार्यकारी अधिकार होते. मे 2016 मध्ये नगरपरिषदेच्या अध्यक्षांची

थेट निवड करण्यासाठी महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगरपंचायती आणि औद्योगिक वसाहती अधिनियम, 1965 मध्ये सुधारणा करण्यात आली. तथापि, फेब्रुवारी 2020 मध्ये सुधारणा रद्द करण्यात आली आणि नगरसेवकांमधुनच अप्रत्यक्ष पध्दतीने अध्यक्ष निवडण्याची पूर्वीच्या पध्दतीची पुनःस्थापना करण्यात आली.

देशभरातील विविध शहरांच्या महापौरांचा कार्यकाळ आणि अधिकारांची तुलना केली असता असे उघड झाले की देशातील 15 शहरांमध्ये³ महापौरांचा पाच वर्षांचा कार्यकाळ हा महापालिकेच्या कार्यकाळाशी समसीम होता. वरील 15 शहरांपैकी सहा⁴ शहरांमध्ये महापौरपदासाठी थेट निवडणुका झाल्या. कोलकाताचे महापौर कार्यकारी प्रमुख होते व सर्व कामे मंजूर करण्याचे त्यांना अधिकार होते. कोची व जयपूरच्या महापौरांना सर्व प्रकल्प मंजूर करण्याचे अधिकार होते व देयके सही करणे व मंजूर करणे याचे प्राधिकार होते.

याउलट, महाराष्ट्र राज्यातील नागरी स्थानिक संस्थांमधील महापौर व अध्यक्ष जनतेद्वारे थेट निवडले जात नव्हते व त्यांचा कार्यकाळ नागरी स्थानिक संस्थांच्या कार्यकाळाशी समसीम नव्हता. शिवाय, महापौरांना विस्तृत कार्यकारी अधिकार नव्हते.

निर्गमन बैठकीमध्ये प्रधान सचिवांनी सांगितले (फेब्रुवारी 2022) की राज्यामध्ये पूर्वीच्या एक वर्ष व पाच वर्ष कार्यकाळाचा प्रयोग केल्यानंतर अडीच वर्षांचा कालावधी जास्त योग्य वाटला. त्यांनी पुढे असेही सांगितले की महापौरांच्या कार्यकारी अधिकारांचा विचार करण्यासाठी एक समिती स्थापन केली आहे व तिचा अहवाल लवकरच प्राप्त होईल.

शिफारस 2: महापौरांना कार्यकारी अधिकार देण्यासाठी व महापौर/अध्यक्षांना जनतेने थेट निवडण्यासाठी प्रशासकीय सुधारणा आयोगाच्या शिफारशीवर राज्य शासनाने विचार केला पाहिजे.

4.4 जिल्हा नियोजन समिती

जिल्ह्यातील पंचायती आणि नगरपालिका यांनी तयार केलेल्या योजना एकत्रित करण्यासाठी आणि संपूर्ण जिल्ह्यासाठी एकच प्रारूप विकास योजना तयार करण्यासाठी एक जिल्हा नियोजन समिती गठीत करण्याचे भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद 243 झेडडी मध्ये निर्धारित केले आहे.

तदनुसार, राज्य शासनाने महाराष्ट्र जिल्हा नियोजन समिती (रचना व कामे) अधिनियम, 1998 आणि महाराष्ट्र जिल्हा नियोजन समिती (सभा घेणे) नियम, 1999 अधिनियमित केले.

³ भोपाळ, चेन्नई, डेहराडून, गुवाहाटी, हैद्राबाद, जयपूर, कानपूर, कोलकाता, लखनऊ, लुधियाना, पाटणा, रायपूर, रांची, थिरुवनंतपूरम आणि विशाखापट्टणम्

⁴ भोपाळ, डेहराडून, कानपूर, लखनऊ, रायपूर आणि रांची

जिल्हा नियोजन समितीमध्ये पदसिद्ध सदस्य, नामनिर्देशित सदस्य व निर्वाचित सदस्य असतात. संबंधित जिल्हयाचे प्रभारी मंत्री, जिल्हा परिषदेचे अध्यक्ष आणि संबंधित जिल्हयाचे जिल्हाधिकारी हे पदसिद्ध सदस्य असतात. नामनिर्देशित सदस्य हे त्या क्षेत्रातील समराज्यीय संस्थांचे सदस्य, संबंधित जिल्हयाचे प्रतिनिधित्व करणारे लोकसभा सदस्य आणि विधानसभेचे सदस्य व जिल्हा नियोजनासंबंधी ज्ञान असणारी व्यक्ति सदस्य असतात. कमीतकमी 80 टक्के सदस्य हे जिल्हयामधील पंचायती व नगरपालिका यांच्या निर्वाचित सदस्यांमधून जिल्हयातील ग्रामीण व नागरी क्षेत्रातील लोकसंख्येच्या गुणोत्तराच्या प्रमाणात निवडले जातात.

जिल्हा नियोजन समितीचे मुख्य कार्य हे जिल्हयातील पंचायती/नागरी स्थानिक संस्था यांचे वार्षिक, पंचवार्षिक आणि सम्यकदर्शी विकास योजनांचे एकत्रीकरण करणे आणि शासनाच्या मंजूरी करता वार्षिक, पंचवार्षिक आणि सम्यकदर्शी विकास योजनांचे मसुदे तयार करणे हे होते.

लेखापरीक्षेच्या असे निदर्शनास आले की सर्व 36 जिल्हयांमध्ये जिल्हा नियोजन समितीचे गठण करण्यात आले होते आणि जिल्हा नियोजन समित्यांनी तयार केलेल्या 2015-16 ते 2020-21 ह्या कालावधीच्या वार्षिक जिल्हा योजना राज्य शासनाने मंजूर केल्या होत्या. तथापि कोणत्याही जिल्हयात पंचवार्षिक योजना व सम्यकदर्शी विकास योजना तयार करण्यात आलेल्या नव्हत्या.

4.5 महानगर नियोजन समिती

भारतीय संविधानाचे अनुच्छेद 243 झेडई मध्ये महानगर क्षेत्रामधील पंचायती व नगरपालिका यांनी तयार केलेल्या योजनांच्या संबंधाने महानगरीय क्षेत्रासाठी⁵ विकास योजनेचा मसुदा तयार करण्यासाठी महानगर नियोजन समिती स्थापन करण्याची तरतूद आहे. त्याप्रमाणे, राज्य शासनाने महानगरीय नियोजन समित्या (रचना व कामे) (तरतुदी पुढे चालू ठेवणे) अधिनियम, 1999 मंजूर केला.

महानगर नियोजन समितीमध्ये पदसिद्ध सदस्य, नामनिर्देशित सदस्य व निर्वाचित सदस्य असतात. नगर विकास विभागाचे प्रधान सचिव आणि संबंधित महसूल विभागाचे विभागीय आयुक्त हे पदसिद्ध सदस्य असतात. नामनिर्देशित सदस्य हे महानगरपालिका आयुक्त, नगर परिषदांचे मुख्य अधिकारी, महानगर क्षेत्रात कार्यरत असलेल्या विशेष नियोजन प्राधिकरणांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, संबंधित महानगर क्षेत्रांचे प्रतिनिधित्व करणारे लोकसभा सदस्य व विधानमंडळ सदस्य आणि नगर विकास, नागरी पायाभूत सुविधा, वित्त, परिवहन, पर्यावरण, उद्योग आणि व्यापार व नगर सामूहिक विकास यातील अनुभवी व तज्ञ व्यक्ति असतात. एकूण सदस्यांपैकी कमीत कमी दोन तृतीयांश सदस्य जिल्हयातील पंचायती आणि नगरपालिका यांचे

⁵ दहा लाख किंवा त्याहून अधिक लोकसंख्या असलेले क्षेत्र ज्यामध्ये एक किंवा अधिक जिल्हयांचा समावेश असेल आणि दोन किंवा अधिक नगरपालिका किंवा पंचायती किंवा राज्यपालांनी सार्वजनिक अधिसूचनेद्वारे निर्दिष्ट केलेले इतर संलग्न क्षेत्र

निर्वाचित सदस्य महानगर क्षेत्रातील ग्रामीण व शहरी लोकसंख्येच्या गुणोत्तराच्या प्रमाणात निवडले जातात.

लेखापरीक्षेच्या असे निदर्शनास आले की नगर विकास विभागाने मुंबई (जुलै 1999), नागपूर (जुलै 1999), पुणे (जुलै 1999), औरंगाबाद (सप्टेंबर 2008) आणि नाशिक (ऑगस्ट 2008) या पाच महानगर क्षेत्रांना अधिसूचित केले. त्यानुसार या क्षेत्रांसाठी महानगर नियोजन समित्या गठीत केल्या गेल्या आहेत.

मुंबई आणि नागपूर महानगर क्षेत्राची विकास योजना राज्य शासनाने अनुक्रमे एप्रिल 2021 व जानेवारी 2018 मध्ये मंजूर केली तर जनतेकडून सूचना/हरकती मागवण्यासाठी पुणे महानगर क्षेत्राची प्रारूप विकास योजना राजपत्रामध्ये जुलै 2021 मध्ये प्रसिध्द केली गेली. नाशिक व औरंगाबादसाठी प्रारूप विकास योजना तयार केली नव्हती (ऑक्टोबर 2021). लेखापरीक्षेला असे निदर्शनास आले की नाशिक महानगर नियोजन समितीने तिच्या गठनापासून म्हणजे जून 2016 पासून एकदाच जुलै 2016 मध्ये सभा आयोजित केली होती, तर औरंगाबाद महानगर नियोजन समितीने तिच्या गठनापासून म्हणजेच फेब्रुवारी 2015 पासून एकही सभा आयोजित केली नव्हती.

निर्गमन बैठकीत संयुक्त सचिव (नगर विकास विभाग-1) यांनी सांगितले (फेब्रुवारी 2022) की नाशिकची महानगर नियोजन समिती निवडणुकीनंतर अस्तित्वात नाही तर औरंगाबाद महानगर नियोजन समितीची प्रारूप विकास योजनेचे अंतिमीकरण सुरू होते. त्यांनी पुढे असेही सांगितले की महानगर योजना तयार केली नसली तरी क्षेत्रीय योजना तयार होत्या.

शिफारस 3: महानगर क्षेत्राच्या एकात्मिक विकासासाठी महानगर नियोजन समिती प्रभावीपणे कार्यरत होण्याची राज्य शासनाने सुनिश्चिती करावी.

4.6 प्रभाग समिती

भारतीय संविधानाचे अनुच्छेद 243 एस असे निर्दिष्ट करते की तीन लाख किंवा त्यापेक्षा अधिक लोकसंख्या असणाऱ्या नगरपालिकांच्या प्रादेशिक क्षेत्रामध्ये, एक किंवा अधिक प्रभागांचा समावेश असलेली प्रभाग समिती गठित करावी.

प्रभाग समितीमध्ये नगरपालिकेचे निर्वाचित सदस्य, संबंधित प्रभागाचे प्रभाग अधिकारी आणि प्रभाग समितीच्या क्षेत्रामधील समाजकल्याण क्षेत्रामध्ये कार्यरत असलेल्या समाजलक्षी (समुदाय-आधारित) संस्था व मान्यताप्राप्त अशासकीय संस्था यामधील तीन नामनिर्देशित सदस्य यांचा समावेश असतो. प्रभाग समितीच्या कार्यामध्ये स्थानिक स्तरावरील नियोजन, महापालिकेच्या पाणीपुरवठा, जलनिःसारण, स्वच्छता व पर्जन्यजलनिःसारण यासारख्या अत्यावश्यक नगरपालिका सेवा आणि स्थानिक स्तरावरील नागरिकांच्या प्रभागाशी संबंधित समस्यांचे निराकरण आणि विविध उपक्रमांतर्गत खर्चाच्या अंदाजपत्रकाच्या प्रस्तावांवर शिफारस करणे याचा समावेश होता. राज्यामध्ये फक्त महानगरपालिकांमध्ये तीन लाखांपेक्षा जास्त

लोकसंख्या असल्याने केवळ महानगरपालिकांमध्येच प्रभाग समित्या स्थापन करण्यात आल्या होत्या.

मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 च्या कलम 50 टिटी नुसार 25 पेक्षा जास्त प्रभाग समित्या बनवू नये अशी तरतूद आहे. महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949 च्या कलम 29ए मध्ये लोकसंख्येच्या आधारावर किती प्रभाग समित्या गठित करावयाच्या याची तरतूद आहे. दोन्ही अधिनियमांमध्ये असे प्रस्तावित केले आहे की प्रत्येक महिन्यात कमीत कमी एकदा प्रभाग समितीची सभा होईल. चाचणी-तपासणी केलेल्या आठ महापालिकांच्या गठीत प्रभाग समित्यांच्या आणि 2015-16 ते 2019-20 दरम्यान आयोजित सभांची स्थिती तक्ता 4.4 मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता 4.4: प्रभाग समिती गठित करण्यातील आणि सभा भरवण्यातील कमतरता

महानगर पालिकेचे नाव	अधिनियमा नुसार गठण करावयाच्या प्रभाग समित्यांची संख्या	गठण केलेल्या प्रभाग समित्यांची संख्या	कमतरता टक्केवारीत	2015-20 दरम्यान आयोजित करावयाच्या सभांची संख्या	आयोजित सभांची संख्या	कमतरता टक्केवारीत
अमरावती	5	5	--	300	293	2
लातूर	4	4	--	240	4	98
बृहन्मुंबई	25 पेक्षा जास्त नाही	17	--	1020	1327	--
नागपूर	13	10	23	600	247	59
नाशिक	10	6	40	360	292	19
पिंपरी-चिंचवड	11	8	27	480	434	10
ठाणे	11	9	18	540	362	33
वसई-विरार	9	9	--	540	402	25

स्रोत: संबंधित नागरी स्थानिक संस्थांनी पुरवलेली माहिती

तक्ता 4.4 वरून असे दिसून येते की नाशिक महानगरपालिकेमध्ये प्रभाग समित्या गठण करण्यामध्ये 40 टक्के कमतरता होती. लातूर आणि नागपूर महानगरपालिकांमध्ये सभा आयोजित करण्यातील कमतरता देखील गंभीर होती. लातूर महानगरपालिकेने उत्तरात सांगितले (सप्टेंबर 2021) की प्रभाग समितीचे अध्यक्ष निवडणुकांमध्ये व्यग्र होते आणि दुष्काळी परिस्थिती आणि त्यानंतर अध्यक्षांच्या नियुक्तिच्या पध्दतीला आव्हान देणारे न्यायालयीन प्रकरण यामुळे सभा घेता आल्या नाहीत. नागपूर महानगरपालिकेने उत्तरात सांगितले (सप्टेंबर 2021) की प्रत्येक महिन्यात एकदा सभा घेण्याचे निर्देश जारी केले आहेत.

निर्गमन बैठकीत प्रधान सचिवांनी सांगितले (फेब्रुवारी 2022) की यासंदर्भात आवश्यक सूचना जारी केल्या जातील.

4.7 क्षेत्र सभा

नगर विकास मंत्रालय, भारत सरकार यांनी प्रारूप आदर्श नगर राज विधेयकामध्ये प्रत्येक प्रभागासाठी क्षेत्र सभेची शिफारस (ऑक्टोबर 2003) केली आहे. हे अंमलबाजावणी करावयाच्या योजना व विकास कार्यक्रम यांचे प्राधान्यक्रम ठरवणे, लाभार्थी-केंद्रित योजनांसाठी सर्वाधिक पात्र व्यक्तींची निवड, सार्वजनिक सोयी-सुविधांसाठी ठिकाण सुचविणे इ. सारख्या महापालिकेच्या कामांमध्ये जनतेचा सहभाग प्रस्थापित करण्यासाठी होते.

राज्य शासनाने सर्व नागरी स्थानिक संस्थांमध्ये क्षेत्र सभा स्थापन करण्यासाठी महाराष्ट्र महानगर पालिका आणि नगरपरिषदा (सुधारणा) अधिनियम, 2009 पारीत केला. तथापि, अधिनियम पारीत होऊन 12 वर्षे उलटून गेल्यानंतरही अंमलबाजावणी तारखेची अधिसूचना जारी झाली नव्हती. याच्या परिणामी, कोणत्याही प्रभागांमध्ये क्षेत्र सभा गठीत झाल्या नव्हत्या. अशाप्रकारे, अधिनियम बनवून देखील जनतेचा महानगरपालिका कार्यामध्ये सहभाग होण्याची महत्त्वाची यंत्रणा कार्यान्वित होऊ शकली नाही.

निर्गमन बैठकीत प्रधान सचिवांनी सांगितले (फेब्रुवारी 2022) की क्षेत्र सभेची शहरी क्षेत्रांमधील व्यवहार्यता तपासली जात असल्याने अधिसूचना जारी केली नाही.

शिफारस 4: प्रभाग समित्या आणि क्षेत्र सभा स्थापन करण्यासाठी शासनाने पावले उचलावी व त्याच्या परिणामकारक कार्यक्षमतेची खात्री करावी.

4.8 राज्य वित्त आयोग

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243 आय सह 243 वाय असे निर्दिष्ट करते की संविधान सुधारणा अधिनियम, 1992 याच्या प्रारंभापासून एक वर्षाच्या आत आणि त्यानंतर प्रत्येक पाचवे वर्ष संपताच नगरपालिकांच्या आर्थिक स्थितीचा आढावा घेण्यासाठी राज्य वित्त आयोग स्थापन करावा.

राज्यामध्ये राज्य वित्त आयोग स्थापन करण्यासाठी राज्य शासनाने महाराष्ट्र वित्त आयोग (संकीर्ण अधिनियम), 1994 अधिनियमित केला.

4.8.1 राज्य वित्त आयोग स्थापन करण्यामधील विलंब आणि राज्य वित्त आयोगाच्या शिफारशी स्विकारण्यातील विलंब

दर पाच वर्षांनंतर राज्य वित्त आयोग स्थापन करणे गरजेचे होते. तेराव्या केंद्रीय वित्त आयोगाने शिफारस केली होती की राज्य वित्त आयोगांतर्गत येणारा कालावधी हा केंद्रीय वित्त आयोगाबरोबर समक्रमित केला जावा. तेराव्या केंद्रीय वित्त आयोगाने अशीही शिफारस केली होती की राज्य वित्त आयोगाच्या शिफारशींवर आधारीत राज्यातील नगरपालिकांच्या स्रोतांना पूरक ठरण्यासाठी राज्याचा एकत्रिकृत निधी वाढवण्यासाठीच्या उपायांची शिफारस करण्याचे तेराव्या केंद्रीय वित्त आयोगाचे

महादेश असल्याने, केंद्रिय वित्त आयोगाच्या अहवालाआधी राज्य वित्त आयोगाचा अहवाल उपलब्ध असावा.

लेखापरीक्षेला असे निदर्शनास आले की राज्यात स्थापित केलेल्या पाच राज्य वित्त आयोगांपैकी तक्ता 4.5 मध्ये दर्शवल्याप्रमाणे चार राज्य वित्त आयोग स्थापन करण्यास विलंब झाला. सहावा राज्य वित्त आयोग जो 2019 मध्ये स्थापन करावयाचा होता तो अद्याप स्थापन झाला नव्हता.

तक्ता 4.5 राज्य वित्त आयोग स्थापन करण्यातील विलंब दर्शवणारे विवरण

राज्य वित्त आयोगाचा क्रमांक	संविधानानुसार स्थापन करावयाचा होता	आधीच्या राज्य वित्त आयोगाच्या संदर्भाने कधी स्थापन करावयास हवा होता	राज्य वित्त आयोग स्थापन केल्याची तारीख	राज्य वित्त आयोग स्थापन करण्यातील विलंब (महिण्यात)
पहिला	31 मे 1994 पर्यंत	लागू नाही	23-04-1994	विलंब नाही
दुसरा	1999	एप्रिल 1999	22-06-1999	2
तिसरा	2004	जून 2004	15-01-2005	7.5
चौथा	2009	जानेवारी 2010	10-02-2011	12
पाचवा	2014	फेब्रुवारी 2016	28-03-2018	25
सहावा	2019	मार्च 2023	स्थापन झालेला नाही	-

स्रोत: संविधानिक तरतुदी, राज्य वित्त आयोगासाठीच्या अधिसूचना आणि राज्य शासनाचा कृती अहवाल

तक्ता 4.5 वरून असे निदर्शनास येते की राज्य वित्त आयोग स्थापन करण्यास विलंब झाल्यामुळे, संविधानातील तरतुदींप्रमाणे सहा राज्य वित्त आयोग स्थापन होण्याऐवजी फक्त पाच राज्य वित्त आयोग स्थापन झाले.

लेखापरीक्षेला असेही निदर्शनास आले की तक्ता 4.6 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे राज्य वित्त आयोग अहवाल सादर करण्यात व शिफारशी स्विकारण्यात राज्य शासनाला विलंब झाला.

तक्ता 4.6 राज्य वित्त आयोगाच्या शिफारशी स्विकारण्यातील विलंब

राज्य वित्त आयोग क्रमांक	राज्य वित्त आयोग स्थापन झाल्याची तारीख	अंतर्भूत कालावधी	राज्य वित्त आयोग अहवाल सादर करण्याची तारीख	नगर विकास विभागाने शिफारशी स्विकारल्याची तारीख	शिफारशी स्विकारण्यास शासनाने घेतलेला कालावधी
पहिला	23-04-1994	1996-97 ते 2000-01	31-01-1997	05-03-1999	2 वर्ष 1 महिना
दुसरा	22-06-1999	2001-02 ते 2005-06	30-03-2002	29-03-2006	4 वर्ष 1 महिना
तिसरा	15-01-2005	2006-07 ते 2010-11	30-06-2006	20-12-2013	7 वर्ष 5 महिने
चौथा	10-02-2011	2011-12 ते 2015-16	16-07-2015	23-03-2018	2 वर्ष 8 महिने
पाचवा	28-03-2018	2019-20 ते 2023-24	20-08-2019	15-12-2020	1 वर्ष 4 महिने

स्रोत: राज्य वित्त आयोग अहवाल आणि शासनाने राज्य वित्त आयोगांवर केलेला कृती अहवाल

तक्ता 4.6 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे राज्य वित्त आयोगामध्ये 2016-17 ते 2018-19 हा कालावधी समाविष्ट नव्हता. चौथ्या राज्य वित्त आयोगाने त्यांचा अहवाल त्यांच्या शिफारस कालावधीच्या अगदी अखेरीस सादर केला. शिवाय, पाचवा राज्य वित्त आयोग जरी 2019-20 ते 2023-24 या कालावधीसाठी होता, तरी शिफारशी स्विकारताना, त्याचा कालावधी 2020-21 ते 2024-25 हा गृहीत धरला गेला.

राज्य शासनाकडून शिफारशी स्विकारणे/नाकारणे यात विलंब झाल्यामुळे पूर्वीच्या राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या शिफारशींवर आधारित नागरी स्थानिक संस्थांना निधी हस्तांतरीत करण्यास विलंब झाला.

निर्गमन बैठकीत अवर सचिव, वित्त विभाग यांनी सांगितले (फेब्रुवारी 2022) की आधीचा राज्य वित्त आयोग अहवाल सादर करण्यास विलंब झाल्यामुळे राज्य वित्त आयोग स्थापण्यास विलंब झाला आणि राज्य विधानमंडळात अहवाल सादर करण्यापूर्वी मराठी अनुवादाला वेळ लागल्यामुळे अहवाल प्रस्तुत करण्यास उशीर झाला. तथापि, अवर सचिव यांनी सांगितले की शिफारशी स्विकारण्यात होत असलेला विलंब पाचवा राज्य वित्त आयोगाच्या शिफारशी स्वीकारताना कमी झाला आहे.

4.8.2 राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या शिफारशींवर राज्य शासनाने केलेली कार्यवाही

राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या शिफारशींचे सामान्यपणे दोन वर्गात वर्गीकरण करता येईल उदा (i) राज्याच्या राजकोषावर वित्तीय भार असणा-या शिफारशी, आणि (ii) इतर शिफारशी, ज्या मुख्यत्वे महापालिकेच्या प्रशासकीय आणि विधायक सुधारणांवर भर देतात.

राज्यामध्ये स्थापन झालेल्या पाच राज्य वित्त आयोगांनी राज्य शासनाकडे नागरी स्थानिक संस्थांच्या संदर्भात 270 शिफारशी केल्या. राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या व राज्य शासनाने स्विकारलेल्या शिफारशींची स्थिती **तक्ता 4.7** मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता 4.7 राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या व राज्य शासनाने स्विकारलेल्या शिफारशींची स्थिती

राज्य वित्त आयोग क्रमांक	राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या शिफारशींची संख्या	वित्तीय परिणाम असणा-या शिफारशी				इतर शिफारशी			
		पूर्ण स्विकृत	अंशतः स्विकृत	नाकारलेल्या	एकूण	पूर्ण स्विकृत	अंशतः स्विकृत	नाकारलेल्या	एकूण
पहिला	61	6	3	2	11	50	-	-	50
दुसरा	50	-	-	-	-	45	4	1	50
तिसरा	35	2	1	1	4	20	7	4	31
चौथा	48	1	1	26	28	-	1	19	20
पाचवा	76	8	4	9	21	38	9	8	55
एकूण	270	17	9	38	64	153	21	32	206

स्रोत: राज्य वित्त आयोग अहवालांवर शासनाचा कृती अहवाल

तक्ता 4.7 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या 270 शिफारशींपैकी 64 शिफारशी ह्या आर्थिक परिणामाच्या होत्या. राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या शिफारशी आणि राज्य शासनाने पूर्णतः/अंशतः स्वीकृत केलेल्या परंतु ज्यामध्ये राज्य शासनाने आर्थिक हस्तांतरण केलेले नाही अशा काही महत्त्वपूर्ण आर्थिक शिफारशी तक्ता 4.8 मध्ये दर्शविल्या आहेत.

तक्ता 4.8: राज्य वित्त आयोगाने केलेल्या शिफारशी ज्यामध्ये राज्य शासनाने आर्थिक हस्तांतरण केले नाही.

राज्य वित्त आयोग क्रमांक	राज्य वित्त आयोगाची शिफारस	लेखापरीक्षा निष्पत्ति
पहिला	वाहन कराच्या माध्यमातून प्राप्त झालेल्या निव्वळ उत्पन्नाच्या 25 टक्के रक्कम नगरपालिका क्षेत्रातील रस्ते बांधकाम आणि रस्त्यांची देखभाल यासाठी रस्ता अनुदान म्हणून हस्तांतरीत करणे.	शासनाने मोटार वाहन कर अंतर्गत निव्वळ संकलनातून 17.75 टक्के सर्व नागरी स्थानिक संस्थांना रस्ता अनुदान म्हणून हस्तांतरीत करण्याचे मान्य केले. तथापि, मोटार वाहन कराच्या मार्गाने प्राप्त झालेल्या निव्वळ उत्पन्नाच्या 10 टक्के रस्ता अनुदान वितरित केले जात होते.
तिसरा	वाहन कराच्या माध्यमातून प्राप्त झालेल्या निव्वळ उत्पन्नाच्या 17.75 टक्के रक्कम नगरपालिका क्षेत्रातील रस्ते बांधकाम आणि रस्त्यांची देखभाल यासाठी रस्ता अनुदान म्हणून हस्तांतरीत करणे.	शासनाने मोटार वाहन कराच्या माध्यमातून प्राप्त झालेल्या निव्वळ उत्पन्नाच्या 10 टक्के दराने रस्ता अनुदान देणे सुरु ठेवले.
चौथा	नगरपालिका क्षेत्रामधून गोळा केलेल्या व्यवसाय कराचा 50 टक्के हिस्सा संबंधित नागरी स्थानिक संस्थेला देणे.	जरी मार्च 2018 मध्ये शासनाने शिफारस स्वीकृत केली असली तरी, शहरी भागात संकलित केलेल्या व्यवसाय कराची आकडेवारी राज्य शासनाकडे स्वतंत्रपणे उपलब्ध नसल्याने प्रत्यक्ष हस्तांतरण अद्याप झालेले नाही. राज्य शासनाची 2018-19 ते 2020-21 या कालावधीतील व्यवसाय कराची प्राप्ती ₹ 7,481.99 कोटी होती.

स्रोत: राज्य वित्त आयोगाचे अहवाल आणि शासनाचे कृती अहवाल

अशा प्रकारे, राज्य वित्त आयोग जी राज्यातील नगरपालिकांच्या वित्तीय स्थितीचा आढावा घेणारी महत्त्वपूर्ण यंत्रणा आहे तिच्या स्थापनेस फक्त विलंबच झाला नाही तर राज्य वित्त आयोगांचे अहवाल सादर करण्यात सुध्दा विलंब झाला. ह्याचा राज्य शासनाद्वारे शिफारशींचा विचार करण्यात आणि स्वीकृत केलेल्या शिफारशींची अंमलबजावणी करण्यातील विलंबात वाढ झाली, त्यायोगे नागरी स्थानिक संस्था व्यवसाय कर व रस्ते अनुदानांच्या लक्षणीय महसुलास वंचित राहिल्या.

निर्गमन बैठकीत अवर सचिव, वित्त विभाग यांनी सांगितले (फेब्रुवारी 2022) की नागरी स्थानिक संस्थांना व्यवसाय कराचे हस्तांतरण करण्याची यंत्रणा तयार करण्याचे निर्देश राज्य कर विभागाला जानेवारी 2022 मध्ये जारी केले आहेत.

शिफारस 5: राज्य शासनाने नियत कालावधीमध्ये राज्य वित्त आयोग स्थापन करावा आणि शासनाकडे राज्य वित्त आयोगाचा अहवाल शीघ्रतेने सादर होण्याची सुनिश्चिती करावी. निश्चित कालमर्यादेत शिफारशी विचारात घेण्याची आणि स्विकृत शिफारशींची त्वरित अंमलबजावणी करण्याची देखील राज्य शासनाने सुनिश्चिती करावी.

शिफारस 6: शहरी क्षेत्रातील व्यवसाय कर संकलनाचा विदा गोळा करण्यासाठी राज्य शासनाने यंत्रणा स्थापन करावी आणि त्यातील 50 टक्के नागरी स्थानिक संस्थांना वेळेत हस्तांतरित होतील ह्याची सुनिश्चिती करावी.

